

KUYPER EN DE DISPUTATIES GELEID DOOR COBET

door

H J de Jonge

*Amico suo cruditissimo Th Korteweg
Leida heu! discessuro hoc
qualicumque est ex Cobeti ac iuvenis
Kuyperi urbe auferendum dat
auctor*

Van juli 1855 tot september 1862 heeft Abraham Kuiper theologie en letteren gestudeerd aan de Leidse universiteit. Uit zijn tweede en derde studiejaar zijn enige documenten bewaard die licht werpen op zijn toenmalige activiteit en belangstelling. Naar ik meen is aan deze stukken nog niet veel aandacht geschonken. Ik doel op de theses die Kuiper in 1857 en 1858 heeft verdedigd onder leiding van professor C. G. Cobet.¹ Het is, dunkt me, de moeite waard, enige bladzijden aan deze theses te wijden. Men leert er niet slechts een episode uit Kuipers leven beter door kennen, zij het ook uit een fase van zijn leven die hij later als een tijd van geestelijke armoede, luchthartigheid en halfslachtigheid heeft gemeend te moeten wraken. De theses leren ook een en ander over de inrichting van het hoger onderwijs in de negentiende eeuw, een eeuw die de onze al te snel achter zich laat.

De graecus C. G. Cobet (1813-1889) werd in 1846 buitengewoon professor wijsbegeerte en Romeinse oudheden en in 1849 gewoon professor in dezelfde vakken benevens oude geschiedenis en Grieks. Hij was een indrukwekkend knap kenner van de Griekse taal en literatuur, een kundig paleograaf, een man die reden had op zijn oordeel, zijn historisch voorstellingsvermogen en zijn intuïtie te vertrouwen.² Zijn filologische arbeid was er grotendeels op gericht, de overgeleverde tekst van antieke Griekse schrijvers te toetsen en waar het hem nodig leek te emenderen.

1 Bewaard in de ingebonden collectie onder Cobet verdedigde theses aanwezig in de Leidse U.B. C. G. Cobet *Theses Philologicae* Leiden 1848-1859 (signatuur 697 C 8 en 9). Zie over de betekenis van deze theses nu ook T. Baarda, 'Het recht van de tekstemendatie bij Abraham Kuiper', in H. M. Kuitert, S. J. Noorda, e.a. edd. *In rapport met de tijd. 100 jaar theologie aan de V.U.* Kampen 1980, pp. 13-42.

2 Men zie de verhelderende en sympathieke schets van Cobets leven en werk van de competente hand van S. A. Naber, *Vier tydgenoten*. Haarlem 1894, pp. 159-357.

Daarnaast had hij aandacht voor de andere klassieke taken van de criticus: de beoordeling van de authenticiteit van de oude geschriften, en de beoordeling van hun innerlijke waarde of historische betrouwbaarheid. Bij zijn beoordeling van de tekstvorm liet hij zich leiden door zijn gedegen kennis van de Griekse taal en door zijn ervaring met oude schriftsoorten en met de taal en stijl van de auteur in kwestie. Vandaar dat hij bij voorkeur de werken bestudeerde en emendeerde van auteurs van wie behoorlijk wat bewaard is: Homerus, Herodotus, Xenophon, Plato en de Attische redenaars.

Het is achteraf makkelijk de feilen in het werk van Cobet aan te wijzen.³ Ten eerste verdiepte hij zich in zijn tekstkritische activiteit als regel niet in het geheel der tekstgeschiedenis van het onderzochte geschrift, maar koos hij enkele weinige tekstgetuigen uit die hij als de minst bedorvene beschouwde, en verbeterde de lezingen die hij daarin alsnog als corrupt beschouwde onvervaard met conjecturen. Vele hiervan lijken ons nu overbodig. Veel andere zijn echter zulke notoire en briljante verbeteringen⁴, dat men over zijn vergissingen een toontje lager behoort te zingen dan thans de mode is onder mensen die nog niet waard waren geweest zijn schoenriem los te maken.

Ten tweede stond Cobet, zegt men, wel wat ver terzijde van de ontwikkeling der klassieke filologie die juist in zijn tijd, met name in Duitsland, veel breder begon opgevat te worden dan in Nederland gebruikelijk was. Cobet bleef zich bepalen tot de traditionele taken van de criticus, vooral de tekstkritiek, en maakte precies met zijn conjecturale tekstkritiek enorm school. De 'Altertumswissenschaft' echter stelde zich tot taak heel de antieke wereld in al haar facetten te leren kennen: historisch, archeologisch, godsdiensthistorisch, literair, sociaal-economisch en langs nog diverse andere wegen. Daarbij kregen ook provinciale streken van de Romeinse wereld, de late oudheid en de wisselwer-

3 Voor een kritische evaluatie van het werk van Cobet, zie E. J. Kenney, *The Classical Text*, Berkeley, Los Angeles, Londen 1974, pp. 117-124.

4 Voor enkele staaltjes, zie Naber, pp. 305 en 324, en elders. Er zij hier aan herinnerd, dat tot in de nieuwste uitgave van het Griekse Nieuwe Testament (Nestle-Aland, 26e editie) bij Hebr. 11:4 de prachtige conjectuur van Cobet wordt vermeld, door hem voorgesteld in *Mnemosyne* van 1860, p. 308. Deze conjectuur is als de juiste lezing bepleit door G. Zuntz, *Opuscula selecta*, Manchester 1972, p. 256. Zelf zou ik deze conjectuur uiteindelijk niet aanvaarden, maar ze heeft de verdienste, een probleem in de tekst van Hebr. 11:4 te signaleren. Die functie hadden de voorstellen van de conjecturaalcritici in het algemeen, zonder dat zij aan hun suggesties het loodzware gewicht toekenden dat men thans gewoonlijk aan conjecturen hecht.

king met het Oosten de volle aandacht. Men kan over de beweerd-e eenzijdigheid van Cobet verschillend denken. Indien zijn bearbeiding van duizend jaar literatuur, van Homerus tot Clemens Alexandrinus, als eenzijdig kan worden bestempeld, hoe moeten dan de verspreide proefboringen van tegenwoordige filologen en theologen heten? Daar komt nog iets bij. De bergen veelsoortige kennis die de Altertumswissenschaft heeft opgeleverd zijn zeker imposant. Maar teksten blijven een hoofdbron onzer beschaving en een juist oordeel inzake tekstvorm, wording en waarde van een geschrift blijft daarom een onmisbaar goed, een goed dat door de klassieke *ars critica* misschien beter gecultiveerd werd dan in de maalstroom der Altertumswissenschaft.

Wat men hiervan denke, Cobet verwierf zich in zijn tijd spoedig een schitterende reputatie. In de zestiger en zeventiger jaren was hij een der gezaghebbendste *graeci* van Europa. Hij was bovendien een begaafd spreker en uitnemend docent, geliefd en geeerd bij zijn talrijke studenten.

Elk cursusjaar gaf Cobet zeven colleges, elk daarvan gedurende twee of drie uren per week. Van deze colleges was een groot deel bestemd, niet slechts voor de zeer weinige studenten in de letteren die er waren, maar voor de studenten uit de vier andere faculteiten: de theologische, juridische, medische en natuurfilosofische faculteit. Studenten in de theologie en rechten moesten immers, alvorens het kandidaatsexamen in hun eigen faculteit te kunnen afleggen, het propaedeutisch examen in de letteren doen. Dit kon na het tweede studiejaar worden afgelegd. Het omvatte voor theologen Grieks, Latijn, Nederlands, Hebreeuws en Israëlitische oudheden, om nu te zwijgen van de *prae-examens* in de wiskunde en *testimonia* in de Semitische talen (anders dan Hebreeuws) die zij eveneens moesten halen.⁵ Ook medici en filosofen deden een taal- en letterkundige propaedeuse, maar konden volstaan met *testimonia*. Alle studenten, en de theologen wel heel intensief, kwamen dus in aanraking met de professor Grieks Cobet, die van de propaedeutische examinering allerminst een *sinecure* maakte.⁶ De normale studiegang van een theologisch student was kortom de volgende: twee jaar tot het propaedeutisch examen in de letteren, vervolgens twee jaar tot het kandidaats

⁵ Een uitstekend beeld van de theologische studie omtrent het midden van de 19de eeuw te Leiden krijgt men uit H. Oort, *Herinneringen van een theologant van voor zeventig jaar*, in *Pallas Leidensis*, Leiden 1925, pp. 69-76.

⁶ Oort, p. 70.

theologie, daarna het proponenten- of het doctoraal examen met de promotie, of een combinatie van beide.⁷

Voor belangstellende studenten uit alle faculteiten – en onder hen zullen wij Abraham Kuyper aantreffen – hield Cobet ook disputaties. Hij was er in 1848 mee begonnen, tegemoet komend aan de wens van studenten die zich wilden oefenen in het Latijn spreken.⁸ Op de series lectionum heet het telkenjare: Cobet zal op donderdagen om 11 uur openbare oefeningen leiden in het disputeren, „disputandi exercitia publica moderabitur, die Iovis, hora XI”, en in 1861 kortweg: „Literarisch dispuut”. Disputaties onder leiding van professoren hadden ook nog plaats in de theologische, juridische en medische faculteit, maar alleen aan de disputaties onder Cobet werd deelgenomen door studenten uit diverse faculteiten.

De disputaties van Cobet heten „openbaar”. Dit betekent, dat ze niet plaats vonden te zijnen huize aan het Steenschuur (nu nr. 5)⁹, maar in een zaal van de universiteit. De meeste gewone colleges gaven de professoren namelijk bij zich thuis, of in een particulier collegezaaltje in hun tuin of op zolder. Voor zulke gewone colleges betaalde elke deelnemende student zo’n f 30,— per jaar per college van twee of drie uren in de week. Met de inning van het collegegeld werd elke cursus voor elk college één der deelnemende studenten belast: de praetor, uitgekozen en aangezocht door de professor en met zijn verkiezing geplaagd door zijn collegae-studenten. Zo althans wordt de luister en misère van de praetor geschilderd in het hoogst instructieve en vermakelijke opstel „De Praetor” dat Klikspaans *Studenten-typen* besluit.¹⁰ Het treft nu, dat juist ook Abraham Kuyper praetor geweest is van één van de colleges Grieks van Cobet.¹¹ Kuyper heeft blijkbaar snel Cobets aandacht en vertrouwen gewekt.

Doch voor deelneming aan de door Cobet geleide disputaties behoefden studenten niet te betalen. Er was bij gevolg ook geen lijst van betalende studenten, zoals die in de gewone colleges werd bijgehouden opdat geen van hen die het college volgden zich aan zijn financiële verplichtingen zou onttrekken. En door-

7 Oort, pp. 73-4

8 Naber, p. 346.

9 Het pand Steenschuur 5 bevat nu vierentwintig verhuurde wooneenheden. Pas in 1877 is Cobet verhuisd naar het voornamen huis Rapenburg 2, nu restaurant „De Doelen”. Daar woonde hij tot zijn dood, 25 oktober 1889.

10 In mijn exemplaar van de zevende druk, Leiden z.j., pp. 268-277.

11 J. C. Rullmann, *Kuyper-Bibliografie*, I, 's-Gravenhage 1923, p. 11.

dat zo'n collegelijst voor de disputaties niet werd bijgehouden, konden alle belangstellende cives academici, studenten en professoren van alle faculteiten, de disputaties vrijelijk bijwonen. Van deze belangstelling moet men zich vooral geen illusies maken. Een van de studenten die Cobets disputaties meemaakten, de bekende classicus S. A. Naber, deelt wel mee, dat het aan opponenten nooit ontbrak, hij voegt er echter aan toe, dat de disputeren voor de deelnemers wel leerzaam waren, „maar voor de toehoorders ver van amusant”¹². In de jaren dat Abraham Kuyper tot de actieve deelnemers behoorde, waren er, als zal blijken, zo'n acht studenten die als defendens of opponens aan de disputaties meededen. Cobet zelf was steeds aanwezig als voorzitter. Het zou mij verbazen als dit gezelschap per keer meer dan een drietal belangstellenden zou hebben weten te trekken. Misschien waren dat er nog wel minder. We vernemen namelijk,¹³ dat de disputaties van Cobet met name jongere studenten trokken en juist die hadden, in de propaedeutische fase van hun studie, hun handen vol aan colleges in de „verplichte” examen- of testimonium-vakken van het propaedeutische programma der letterenfaculteit.¹⁴

Het groepje studiosi dat uit eigen verkiezing, louter om zich te oefenen in het voeren van een Latijnse wetenschappelijke discussie, aan Cobets disputaties deelnam vormde een heel kleine elite uit het totaal der Leidse studenten. Het Latijn begon toen juist langzaam maar zeker uit de colleges en examens te verdwijnen, en deze ontwikkeling ging de meeste studenten veel te traag. In Kuypers tijd waren er te Leiden 500 studenten, daaronder 120 theologie- en 15 letteren-studenten. Aan de door Cobet geleide disputeren namen echter slechts acht of negen studenten deel: een enkele jurist, de overige voor de helft theologen, voor de helft literatoren. Hun deelneming aan deze disputaties was volstrekt supererogatoir. Er was formeel geen enkele effectus aan verbonden. Even supererogatoir was het kandidaatsexamen in de (klassieke) letteren dat menige theologische student aflegde, maar daaraan was tenminste de verlening van een graad en de toegang tot het examen voor de promotie verbonden. Kuyper deed zijn kandidaats letteren summa cum laude op 29 april 1858, nog voor het einde van zijn derde studiejaar, in welk jaar hij tevens ijverig disputeerde onder Cobet.

¹² Naber p. 347.

¹³ *Leidsche studenten almanak voor 1861*. Leiden z.j. p. 230.

¹⁴ Oort p. 70. Daar al die colleges (van de propaedeutische) drie uren per week gegeven werden, was het zeer moeilijk, neen, ondoenlijk ze alle getrouw te volgen.

Hoewel uit de series lectionum lijkt te volgen, dat Cobets disputaties elke week plaats hadden, is uit de bewaard gebleven theses¹⁵ duidelijk, dat er, toen Kuyper tot de deelnemers behoorde, in een hele cursus zo'n veertien bijeenkomsten plaats hadden: zes vóór kerst, acht erna, en dan ongeveer om de veertien dagen, met langere onderbrekingen voor de vakanties. Het spreekt vanzelf, dat, aangezien de voertaal in deze disputen het Latijn was, het weinig talrijke publiek uitsluitend academisch was. De gang van zaken was ongeveer als volgt.

Een paar dagen voordat de disputatie plaats zou hebben deed de student die als defendens zou optreden aan de andere deelnemers en belangstellenden een samengevouwen blad papier, d.w.z. vier bladzijden, bedrukt met zo'n twintig tot vijfentwintig stellingen toekomen. Het opschrift boven de stellingen luidde gewoonlijk als volgt (ik vertaal het opschrift boven een serie stellingen verdedigd door Abraham Kuyper): „*Letterkundige stellingen* welke, onder het voorzitterschap van de zeer geëerde Heer C. G. Cobet, gewoon professor in de klassieke letteren, A. Kuyper, student in de theologie, op donderdag de 4de van de maand maart in het jaar 1858 te 11 uur in het openbaar auditorium zal voorleggen ter openbare bespreking (*disputatio*) met de medestudenten.”

De stellingen waren voor het grootste deel van de hand van professor Cobet, niet van de defendens. Meest gold het conjecturale verbeteringen in de tekst van klassieke auteurs. Zeker kon de defendens ook zelf stellingen voorstellen. Maar de deelnemers waren jongerejaars en hadden niet veel bruikbaars aan conjecturen te bieden. „Bij gebrek aan deze gaf ons Cobet uit zijn overvloed”, zegt Naber. En in de almanak van 1861 heet het bescheiden, maar misschien nog niet bescheiden genoeg: „Cobet leverde gewoonlijk de grootste helft”. Geen wonder dus, dat men de theses verdedigd onder Cobet zonder moeite terugvindt in zijn publicaties. Zo prijken onder de in mei 1858 door Kuyper verdedigde stellingen de twee volgende (ik vertaal):

19.

De *katègoros* (beschuldiger) van wie dikwijls sprake is in de

15 Zie onze noot 1 Baarda (cf. n. 1, bij hem pp. 21-22) heeft erop gewezen, dat Cobet jarenlang twee soorten disputaties hield: de ene donderdag werden door gevorderde classici „theses philologicae” verdedigd, de volgende donderdag werden door praekandidaten in de letteren en niet-classici „theses litterariae” verdedigd. Maar in Kuypers tijd bestond alleen nog de tweede soort.

Memorabilia van Xenophon is niet een werkelijke aanklager, maar de sofist Polycrates, die vele jaren na de dood van Socrates om zijn vernuft te tonen een *Aanklacht tegen Socrates* geschreven had.

20.

In Pericles' rede bij Thucydides II, 60 moet *nikoomenou* verbeterd worden in *nikoomenos* en *pooloito* in *apodoito*.

In hetzelfde jaar nu waarin Kuyper deze stellingen verdedigde, bepleitte Cobet de erin neergelegde opvattingen in het door hem geredigeerde en goeddeels door hem gevulde tijdschrift *Mnemosyne* (7, 1858, resp. p. 254 en p. 293). Het zou niet moeilijk zijn een groot deel van de overige onder Cobet verdedigde stellingen in Cobets artikelen of andere publicaties terug te vinden. Over het geheel genomen moet van de theses die tot inzet van de door Cobet voorgezeten disputaties werden gemaakt hij zelf als auctor gelden. Kennelijk vervoege de defendens zich een week of twee voor de zitting bij Cobet. Deze had bij zijn recente en lopende onderzoek een reeks observaties gemaakt, en een aantal hiervan werd nu in de vorm van stellingen gegoten. De defendens deed er wellicht nog wat van eigen vinding aan toe, en bezorgde het hele lijstje van zo'n twintig à vijfentwintig stuks bij de drukker. Tegenwoordig zou men zulk materiaal stencillen of fotokopiëren. Enige dagen voor de disputatie werden de gedrukte exemplaren bij de deelnemers rondgebracht.

Hoe de verspreiding van de theses precies in haar werk ging blijft ietwat onduidelijk. Naber zegt eenvoudig: „Een onzer had een paar dagen te voren een zeker aantal stellingen onder de *commilitones* verspreid”, maar doelt hier m.i. slechts op het feit, niet op de procedure. Als het om dissertaties ging konden studenten die wel laten rondbrengen door de pedel van het corps: men herinnert zich het fraaie portret van pedel J. Robert, in 1854 afgebeeld bij het rondbrengen van dissertaties.¹⁶ Uit „De Student-auteur” in de *Studenten-typen* van Klikspaan blijkt, dat de distributie van dissertaties toenmaals ook wel het werk kon zijn „van den oppasser”,¹⁷ d.w.z. van de knecht die een student ten dienste stond voor de verrichting van allerlei huishoudelijke

16 Reproductie in R.E.O. Ekkart, *Athenae Batavae*, Leiden 1975, p. 73, nr. 128.

17 In mijn exemplaar van de 7de druk, Leiden z.j., p. 122.

werkzaamheden Maar Kuyper „behoorde tot die beklagenswaardige amphibeën der academische wereld, die gedoemd zijn Student te wezen en tegelijk Leidenaar!”¹⁸ Hij woonde zijn studie lang bij zijn ouders in Leiden (waar zijn vader hervormd predikant was), aan het einde van de Hogewoerd, nu nr 175 ¹⁹ En de „Student-Leidenaar” moest het blijkens Klikspaan stellen zonder oppasser Mogelijk bezorgde Abraham zijn theses gewoon zelf rond

In de dagen die aan het twistgesprek voorafgingen moesten de defendens en de opponenten zich uiteraard op het treffen voorbereiden Van deze voorbereiding krijgen we een vermakelijke en onthullende indruk uit opmerkingen van J J Hartman, leerling van Cobet en later professor Latijn, die recentelijk zijn opgehaald door de Latinist E J Kenney uit Cambridge ²⁰ Deze mededelingen betreffen eigenlijk een werkcollege van Cobet, maar voor de dispatatie zal de voorbereiding op vergelijkbare wijze zijn toegegaan Het komt er op neer, dat men eerst in Cobets eigen publicaties nazocht, of hij de passage in kwestie niet al eens besproken had. Want de professor vergat wel eens welke teksten hij al onder handen gehad had en gaf soms plaatsen op die hij al eerder bewerkt had Bleek dit niet het geval, „dan moest men zijn eigen verstand te baat nemen” Men beproefde zijn krachten eerst op het transcriberen van het minuskelschrift van de bedorven geachte plaats in majuskelschrift, ten einde zoveel mogelijk profijt te trekken uit paleografische argumenten Vervolgens stroopte men woordenboeken af om desnoods parallellen uit het Nieuwe Testament in dienst van een conjectuur in Herodotus te stellen En met zulk materiaal sloeg men elkaar in het dispuut om de oren

Op de dag van de dispatatie, gewoonlijk een donderdag, bij uitzondering een vrijdag of zaterdag, altijd om elf uur ’s morgens, kwamen voorzitter Cobet, de student-deelnemers en misschien nog enkele verdere belangstellenden bijeen in het „auditorium publicum”, dit is het Groot Auditorium in het academiëgebouw De academie moet men zich tot 1864 nog voorstellen als toegetakeld met het sterrenkundig observatorium op het dak Maar zoals

18 Klikspaan, *Studenten typen*, 7de dr., Leiden z j p 41

19 De almanakken plaatsen hem steeds op de Hoogewoerd, bij zijne Ouders De toenmalige adresboeken van de stad plaatsen dominee Kuyper op Hoogewoerd, nu nr 175 Thans is in het 17de-eeuwse huis gevestigd een „Yoga gezondheidscentrum”

20 Kenney, *Classical Text*, pp 122-123, Kenney put uit J J Hartman, *De Phaedri fabulis commentatio*, Leiden 1890, pp 90-91

de lezers van „Gernt Witse” weten, zag de academie er in het midden van de negentiende eeuw verder reeds ongeveer uit als thans het ijzeren hek aan het Rapenburg, het pleintje, de poort met aangepikte mededelingen, de gang met links de gewelfkamer (het „theologenhek”) en het Groot Auditorium, rechts de traptoren met de wenteltrap. Boven was het zweetkamertje, het senaculum en de faculteitskamers. Kuiper heeft dit alles gekend maar de tekeningen van Victor de Stuers op de muren langs de trap, de „Gradus ad Parnassum”, dateren van na zijn Leidse tijd, nl. uit 1865, en de zijvleugel langs de Nonnensteeg pas uit 1896. Ook de receptiekamer was er nog niet, ter plaatse was de gevel aan het pleintje geheel anders dan nu.²¹ De inrichting van het Groot Auditorium was in hoofdzaak als thans, zoals o.a. blijkt uit de steendruk naar een tekening uit 1864 van De Stuers.²² Aan de korte zuidwand stond dezelfde kathedraker als nu, met een hoger en een lager spreekgestoelte. Ter weerszijden hiervan en langs de wanden banken met lessenaar, tegenover de kathedraker in de zaal een rij losse banken zonder lessenaar achter elkaar. Het geheel leek in Kuipers studietijd sprekend op de huidige toestand, doordat bij de in 1914-1915 uitgevoerde restauratie het oude interieur tot leidraad diende. Het zag er in de dagen van Kuiper alleen veel gewoner uit: er heerste nog niet die voorgewende deftigheid en steriele opgedofte keurigheid van nu. De almanak van 1829 zegt ervan (p. 76): „Het Groot-Auditorium is veranderd. Er zijn eenige banken geplaatst, om aan vele toehoorders plaats te kunnen verschaffen, met het gelukkige gevolg dat thans ruim een derde gedeelte van hen, die plaatsen behoorden te vinden, hoe opeengepakt dan ook, kunnen zitten. Sommigen vinden die verandering eene, der eerste hoogeschool onzes lands waardige, verbetering, anderen meenen eene slaafsche navolging van de timmerorde *eener armenkerk* te ontdekken.”

Over de precieze toedracht van de disputaties onder Cobet zijn naar mijn weten geen berichten bewaard. Maar het moet ongeveer zijn toegegaan als bij het ritueel voorafgaand aan de toenma-

21 J. J. Terwen en anderen: *Universiteit en architectuur*, tentoonstellingscatalogus Leiden 1979, pp. 5-9, aldaar verdere literatuur.

22 Gereproduceerd in *Minerva*, Feestnummer 1 maart 1889, p. LI (Leiden: Gem. Arch. Bibliotheek Leiden 41073 fd); zie ook de pentekening door De Stuers van de professorenbank links van de kathedraker, gereproduceerd in *Vox Studiosorum*, feestnummer juni 1880, z. pag. (ibid. 37954 pl.) en foto's van het Groot Auditorium in de prentenverzameling van het Leidse Gem. Arch. nrs. 12569 en 12590. Voor de huidige inrichting zie de foto in Ekkart: *Athenae Batavae*, p. 99, nr. 192.

lige promotie, dat goed beschreven is.²³ Naar analogie daarvan kan men zich het volgende voorstellen.

Om kwart over elf besteed Cobet het hogere, de defendens het lagere spreekgestoelte van de kathedra. Cobet sprak een kort openingswoord, waarna de defendens alle aanwezigen uitnodigde hun bezwaren met redenen omkleed en duidelijk te doen kennen. Daarna nam één der studenten het woord en kritiseerde deze of gene stelling, waarop de defendens repliceerde. Vervolgens kregen andere opposanten hun kans. Aangezien de meeste stellingen „moeijelijk door een ander konden verdedigd worden” dan door Cobet, naar de almanak van 1861 zegt, zal hij als voorzitter met zijn sprankelend Latijn en levendige voordracht geëgeld in de discussie hebben ingegrepen en van het dispuut een college hebben gemaakt.

Na een uur, misschien anderhalf uur²⁴, als iedereen het zijne wel gezegd had, moet men naar het déjeuner hebben verlangd en blij geweest zijn, dat men kon opbreken, doch niet dan nadat afspraken voor de volgende bijeenkomst waren gemaakt (betreffende datum en defendens) en Cobet een kort slotwoord had gesproken. Onmogelijk konden alle voorgelegde stellingen aan bod zijn gekomen. De frustraties waren, blijkt bij de afschaffing van deze disputaties kort na Kuypers deelneming eraan, dat het aantal stellingen waarop men geprepareerd moest zijn steeds te groot (ca. 25) was, dat het verlossende woord toch meestal slechts van Cobet zelf moest komen, en dat de jonge deelnemers, nog te onervaren als tekstcritici, en aan het disputeren niet gewoon, dit meestal deden met het vaste voornemen om nooit iemand gelijk te geven. In 1859 loopt het met deze disputaties van Cobet af. Ze waren ingesteld in 1848. De almanak van 1861 zegt vrijmoedig, dat gebrek aan belangstelling de oorzaak van de opheffing dezer disputaties is.²⁵

23 Oort, p. 74

24 De disputaties geleid door prof. C. J. van Assen, jurist, staan op de series aangegeven als gedurende één uur, donderdags van drie tot vier, *Studenten-almanak voor het jaar 1858*, Leyden z. j., p. 120 voor Cobets disputaties ken ik zo'n gegeven niet

25 *Leidsche studenten-almanak voor 1861*, Leiden z. j., p. 230. „Het publiek dispuut, onder leiding van Prof. Cobet, is dit jaar (1859/60) niet gehouden. Gebrek aan deelneming is hiervan de reden, het vorige jaar (1858/9) toch was het getal der gewone defendenten en opposanten niet grooter dan zes. De zaak was geheel in handen van de jongere studiosi, die zich nog minder goed in de conjecturaal-critiek te huis gevoelen en die, niet aan het disputeren gewoon, dit meestal doen met het vaste voornemen, om nooit iemand gelijk te geven. Ook was het getal theses te groot. Prof. Cobet leverde gewoonlyk de grootste helft, die moeijelijk door een ander konden verdedigd worden, terwijl het de bestrijders niet aanmoedigde.”

Het bericht uit de almanak is niet zonder belang. Het zegt, dat er in 1858/9 slechts zes deelnemers waren, d w z gewone defendenten en opponenten, naast voorzitter Cobet. Volgens de bewaard gebleven gedrukte theses hadden in die cursus echter elf bijeenkomsten plaats waarin acht verschillende defendenten optraden, vier theologen, twee juristen en twee literatoren. Het door de kroniekschrijver van de almanak genoemde getal van zes is dus wat al te somber, al kan het aantal deelnemers tegen het einde van de cursus natuurlijk tot zes gedaald zijn. Toch is het verschil tussen de informatie uit de almanak en die vervat in de bewaarde theses zo gering, dat men mag aannemen dat op grond van de theses een redelijk betrouwbaar beeld van de door Cobet geleide disputaties en van de kring van deelnemers kan worden gevormd.

Afgaande dan op de gedrukte theses van de jaren waarin Abraham Kuyper aan de disputaties van Cobet deelnam, kan men het volgende opmerken:

Kuyper nam deel in de cursussen 1856/7 en 1857/8, toen hij tweede- en derdejaars student was, doch niet meer in de daarop volgende cursus die de laatste zou worden waarin de disputaties plaats hadden.

De deelnemers van 1856/7 waren de volgende:

- 16-10-1856 defendens J. L. Sirks, student klassieke talen,
- 30-10-1856 defendens H. E. Moltzer, student theologie,
- 13-11-1856 defendens J. G. F. Herfs, student klassieke talen,
- 27-11-1856 defendens G. Smit Sibinga, student klassieke talen,²⁶
- 11-12-1856 defendens J. L. Sirks, student klassieke talen,
- 22- 1-1857 defendens H. E. Moltzer, student theologie,
- 19- 2-1857 defendens H. Smits, student klassieke talen,
- 2- 4-1857 defendens A. Rutgers, student theologie,
- 23- 4-1857 defendens A. F. L. Gregory, juridisch student,
- 7- 5-1857 defendens J. L. Sirks, student klassieke talen,
- 22- 5-1857 defendens H. E. Moltzer, student theologie,
- 13- 6-1857 defendens A. Kuyper, student theologie.

Er waren in dit eerste jaar waarin Kuyper meedeed dus negen deelnemers, allen jongerejaars, geen van allen kandidaat. Vier waren classici, vier theologen en één jurist. Er hadden veertien bijeenkomsten plaats. Kuyper defendeerde slechts een keer en wel in de allerlaatste disputatie. Hij was toen negentien jaar. De

²⁶ De overgrootvader van J. Smit Sibinga, professor Nieuwe Testament aan de Universiteit van Amsterdam sinds 1969. G. deed ook in 1857/8 mee.

door hem voorgelegde stellingen bestaan uit een vierentwintigtal conjecturen in Lysias, waarvan ongetwijfeld alleen Cobet de auteur is.

Trad Kuyper het eerste jaar slechts éénmaal op als defendens, het volgende jaar deed hij dit vier maal. In dat jaar, 1857/8, ziet de lijst van deelnemers er als volgt uit:

- 1-10-1857: defendens: H. E. Moltzer, student theologie, die vooraf een korte toespraak houdt, vermoedelijk om te wijzen op het belang van het disputeren en de wenselijkheid van een talrijkere deelnemerskring,
- 15-10-1857: defendens: A. Kuyper, student theologie,
- 29-10-1857: defendens: J. Rutgers, student theologie,²⁷
- 12-11-1857: defendens: G. Smit Sibinga, student klassieke talen,
- 26-11-1857: defendens: H. W. van der Meij, student klassieke talen,
- 10-12-1857: defendens: J. A. Lublink Schröder, student klassieke talen,
- 28- 1-1858: defendens: A. Kuyper, student theologie,
- 18- 2-1858: defendens: H. E. Moltzer, kandidaat klassieke talen en student theologie,
- 4- 3-1858: defendens: A. Kuyper, student theologie,
- 18- 3-1858: defendens: J. Rutgers, kandidaat klassieke talen,
- 29- 4-1858: defendens: G. Smit Sibinga, kandidaat klassieke talen,
- 14- 5-1858: defendens: O. Geerts, student theologie,
- 28- 5-1858: defendens: A. Kuyper, kandidaat klassieke talen en student theologie,
- 10- 6-1858: defendens: J. J. Cornelissen, student klassieke talen.

Deze cursus waren er acht deelnemers: vier classici en vier theologen. Van de vier theologen haalden er drie in de loop van het jaar hun kandidaats in de letteren: H. E. Moltzer, J. Rutgers en A. Kuyper. Er vonden opnieuw veertien bijeenkomsten plaats.

De 23 stellingen die Kuyper op 15 oktober 1857 voor zijn rekening nam behelzen negentien conjecturen in Livius en vier in Demosthenes. Ze zijn alle van Cobet. Met Livius hield deze zich bezig ten behoeve van zijn college Romeinse oudheden, waarvan hij zeer veel werk placht te maken.

Op 28 januari 1858 presenteerde Kuyper 27 stellingen: acht waren conjecturen en interpretaties van Tacitus, acht conjecturen in Plato's *Symposium*, acht conjecturen in Homerus. Ik denk niet dat er iets van Kuypers hand bij is.

27 Broer van A. (zie bij 1856/7) en van F. L. Rutgers (de medeoprichter van de V.U.); de drie waren zoons van de Leidse professor Hebreuws en O.T. Antonie Rutgers. Ze woonden bij hun vader op het Rapenburg.

Onder de twintig stellingen die Kuyper op 4 maart 1858 aanbod komen conjecturen voor op Herodotus, Livius, Gellius en Thucydides Die op Herodotus VII, 15 (*dele kaleunta*) en Thucydides (boven genoemd) publiceerde Cobet ook in *Mnemosyne*, evenals de interpretatie van *ho kategoros* in Xenophons *Memorabilia* ²⁸ De lijst bevat deze keer ook stellingen van onverwacht algemene strekking bv nr 2 „In zijn beschrijving van de Joodse geschiedenis toont Tacitus zich geen historicus” Zou hierin misschien een opinie van Kuyper zelf schuil gaan?

De laatste serie stellingen die Kuyper proponeerde bevatten weer de typisch Cobetiaanse conjecturen op Demosthenes, Aeschines, Dinarchus, Aristophanes en Lysias Voorts acht theses op het terrein der Romeinse oudheden Alleen in de allerlaatste twee kan men wellicht de hand van Kuyper vermoeden, nr 19 „Het is volstrekt noodzakelijk, dat theologische studenten, die immers het Nieuwe Testament zullen gaan verklaren, uit de Romeinse geschiedenis die dingen gedoceed krijgen die strekken tot beter begrip van de toestand ener Romeinse provincie omtrent het begin onzer jaartelling” en nr 20 „Men moet het oneens zijn met de geleerde Burger, die oordeelt dat in de gymnasia de lezing van het Nieuwe Testament hersteld moet worden” Met deze twee beweringen is de lijst van in totaal 114 stellingen die Kuyper onder Cobet ter discussie stelde en verdedigde ten einde

De historische notities hierboven geven tot heel wat overwegingen aanleiding Terughoudendheid lijkt verkieslijk

Wat Kuyper betreft het wordt, ten overvloede, duidelijk, dat hij te Leiden tot de kring van Cobets zeer goede en ijverige leerlingen behoorde ²⁹ Dit disputeren was geen verplichting hij deed

²⁸ *Mnemosyne* 6 (1857) p 48 over Herodotus VII 15 7 (1858) p 293 over Thucydides II 60 7 (1858) p 254 over *ho kategoros* Een voortgezet onderzoek in Cobets verdere publicaties is nodig voor een nauwkeuiger bepaling van het auteurschap van de door Kuyper gepresenteerde stellingen Vgl reeds Baarda (cf n 1) p 27 n 52

²⁹ Ik maak van de gelegenheid gebruik om iets aan te vullen bij wat L Praamsma in zijn *Abraham Kuyper als kerkhistoricus* diss V U Kampen 1945 heeft vermeld over Kuypers betrekkingen met Ed Reuss de bekende Straatsburgse oud en nieuwtestamenticus Reuss werkte in de zestiger jaren aan zijn *Bibliotheca Novi Testamenti Graeci* een bibliografie van alle gedrukte uitgaven van het Griekse Nieuwe Testament met bepalingen van hun onderlinge afhankelijkheid Uit vele streken van de wereld had Reuss inlichtingen gevraagd en gekregen In Nederland was zijn informant Abraham Kuyper Praamsma behandelt in een bijlage de correspondentie van Reuss en Kuyper en vermeldt in een noot op p 171 dat Kuyper in

het vrijwillig, hoewel het naast zijn studie voor het propaedeutisch en het kandidaats een extra last betekende. Latijn leren spreken is niet veel moeilijker dan Frans of Engels leren spreken. Maar welke tweede- of derdejaars student neemt anno 1980 de moeite, zich te oefenen in het correct gebruik van wetenschappelijk Frans of Engels?

En wat de disputaties betreft, wat is er niet verloren gegaan sinds die tijd waarin literatoren, juristen en theologen nog met elkaar debatteerden over een literatuur en een geschiedenis die naar hun correct besef hun allen aanging. Momenteel is het gesprek tussen exegeet en dogmaticus al haast onmogelijk, laat staan tussen theoloog en jurist, uitzonderingen daargelaten. Oorzaak is de verlating van een gemeenschappelijke grondslag die voor allen waarde heeft. Deze eeuwen oude grondslag laat zich blijkbaar niet opheffen dan op straffe van desintegratie en voortgaande geestes- en spraakverwarring. Wie kan hierin winst of vooruitgang zien? Het is, vreemd genoeg, niet zeker, dat Kuyper de ontwikkeling niet zelf heeft versneld. Hij heeft zijn Leidse jaren niet zo maar verloochend. De antirevolutionair Kuyper heeft de revolutie gediend. Maar dat hebben zeker anderen al betoogd.

Leiden, 25 juni 1980

het voorwoord tot Reuss' boek, verschenen te Brunswijk in 1872, wordt bedankt. Dat is juist, maar in het boek zelf worden Kuypers inlichtingen bovendien met vermelding van zijn naam geregistreerd, zo (behalve op p. 9) op pp. 52, 89, 143, 217 („humanissimus Kuyper”) en 288. De meeste informatie komt uit de Leidse U B. Ook wanneer Kuypers naam niet genoemd wordt zijn Reuss' gegevens over in Nederland voorhanden exemplaren van Griekse Nieuwe Testamenten als regel van Kuyper afkomstig.